

Вплив передрекристалізаційної термічної обробки на фізико-механічні властивості напилених покриттів та деформованих металів і сплавів

О. М. Дубовий, доктор технічних наук
Н. Ю. Лебедєва, кандидат технічних наук
Т. А. Янковець

Національний університет кораблебудування ім. адмірала С. М. Макарова,
Миколаїв

Встановлена можливість підвищення фізико-механічних властивостей деформованих металів і сплавів передрекристалізаційним відпалом. Вибрано оптимальні режими термічної обробки напилених покриттів та холоднодеформованих матеріалів, що забезпечують підвищення твердості на 20 – 70 % та зниження теплопровідності на 30 – 50 %.

Сучасні підходи до проблеми підвищення фізико-механічних властивостей металів і сплавів полягають, переважно, у наданні матеріалам наноструктурного стану [1 – 3]. Консолідовані наноматеріали не набули поки що широкого застосування через високу вартість, складність технології отримання тощо. Більш доступними є матеріали і покриття з наноструктурними елементами. Існуючі способи отримання покриттів з наноструктурними елементами [4 – 11] пов'язані зі спеціальною трудомісткою підготовкою порошків, потребують модернізації обладнання чи створення нових пристроїв.

Відомо, що при напилюванні покриттів відбувається інтенсивна пластична деформація частинок внаслідок високої швидкості співудару з підкладкою (в реальних процесах напилювання до 300 м/с) [12]. При цьому величина деформації може складати 90 – 95 %, а швидкість охолодження деформованої частинки досягає 10^8 °C/с [8], що запобігає протіканню динамічної рекристалізації в матеріалі покриття. Короткочасна витримка зразків з напиленими покриттями при температурі рекристалізації і наступне прискорене охолодження на повітрі забезпечує підвищення твердості покриттів завдяки фіксуванню передрекристалізаційного стану матеріалу покриття.

Метою даної роботи є визначення можливостей підвищення фізико-механічних властивостей напилених покриттів та пластичнодеформованих металів і сплавів шляхом формування субмікроскопічних (нанокристалічних) елементів структури в процесі термічної обробки.

Дослідження впливу часу витримки зразків з плазовими покриттями із ПНК-2К10 при температурі початку первинної рекристалізації 480 °C і при 420 °C (рис. 1 а) показало, що твердість спочатку підвищується, досягає максимальних значень і далі знижується. Після напилення покриттів на установці «Київ-7» (повітря) твердість зразків складала 2,05 ГПа (дослід 1), а на установці УПУ-ЗД (аргон) – 1,4 ГПа

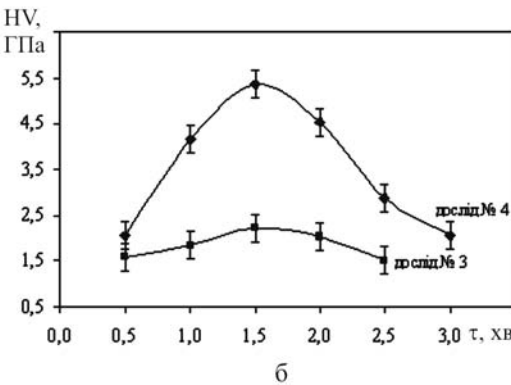
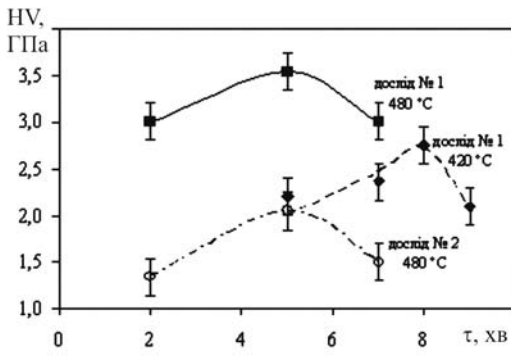

Рис. 1. Залежність твердості покриття ПНК-2К10 (а) та ПХ18Н15 (880 °С) (б) від температури та часу витримки при термічній обробці.

твердості на 40 % після термічної обробки при температурі 500 °С протягом 1,5 хвилини (рис. 2 а).

Дослідження мікроструктури плазмових покриттів із ПНК-2К10 при збільшенні x500 (мікроскоп МИМ-7) і при збільшенні x3000 (електронний мікроскоп РЭММА-102-02) показали, що змін в мікроструктурі покриттів до і після термічної обробки не спостерігається. Це свідчить про те, що зміцнюючий ефект забезпечують структурні елементи розміром менше 0,67 мкм. Рентгенофазовий аналіз цих покриттів встановив наявність кристалічних фаз не менше 99 %, на підставі чого можна виключити процес кристалізації з аморфної фази.

Дослідженнями встановлено, що ефект підвищення твердості проявляється і при термічній обробці за обраною схемою холоднореформованих металів та сплавів.

(дослід 2). Режими напилювання у досліді 1 забезпечували більш високу швидкість частинок порошку, що відповідає більшій деформації при формуванні покриття. Максимальні показники твердості після термічної обробки на 30 – 70 % вище порівняно з напиленим станом.

Аналогічна залежність твердості від часу витримки при температурі первинної рекристалізації (880 °С) спостерігається при термічній обробці зразків з плазмовими покриттями (досліди 3 і 4) із ПХ18Н15 (рис. 1 б). Режим напилювання у досліді 3 забезпечував меншу деформацію частинок порошку, ніж у досліді 4. Встановлено, що максимальне значення твердості для обох варіантів досягається після витримки 1,5 хвилини і складають відповідно 1,58 ГПа і 3,63 ГПа.

Для електродугових покриттів із Св08Г2С встановлено підвищення

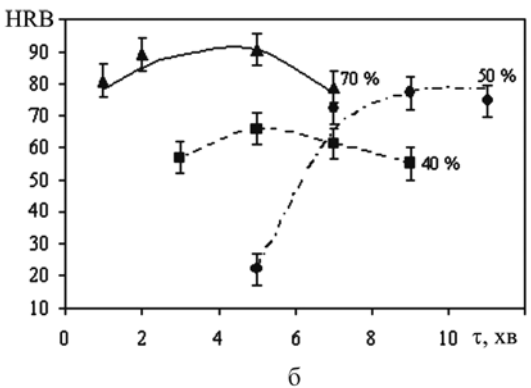
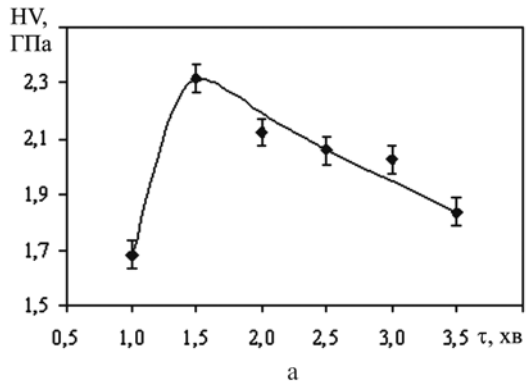

Рис. 2. Залежність твердості від часу витримки при температурі 480 °С. а – електродугове покриття Св08Г2С (500 С), б – електролітичний нікель; цифри біля кривих – величини деформації 40, 50, 70 %.

Термічна і хіміко-термічна обробка

Залежність твердості від часу витримки при температурі рекристалізації для холоднореформованих електролітичного нікелю, технічного заліза, сталей У8 і 30ХГСА, бронзи БрАмц 9-2 представлено на рис. 2 б та рис. 3.

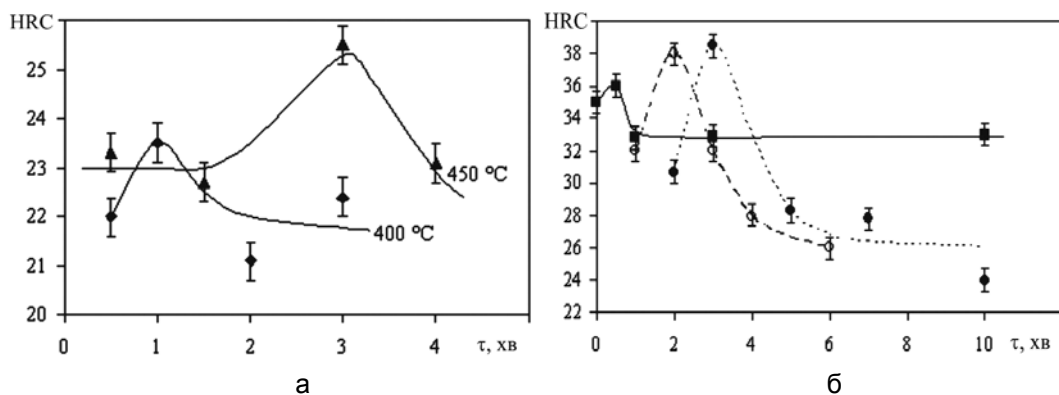

Рис. 3. Залежність твердості холоднореформованого технічного заліза (72 %) (а), сталей У8, 30ХГСА та бронзи БрАмц 9-2 (б) від часу витримки при температурі первинної рекристалізації. ■ – сталь У8 (деформація 75 %, 500 °С), ○ – сталь 30ХГСА (деформація 73 %, 550 °С), ● – бронза БрАмц 9-2 (деформація 80 %, 400 °С).

За даними [13] твердість нікелю з розміром кристалітів приблизно 100 нм та 10 нм – 3,0 і 6,5 ГПа відповідно, а твердість крупнокристалічного нікелю – 1,4 ГПа. За цими даними визначено розмірний ефект, який дорівнює 114 % для кристалітів розміром ~100 нм і 293 % для ~10 нм. Розрахунки за експериментальними даними (рис. 2 б) показали, що максимальний ефект підвищення твердості електролітичного нікелю спостерігається після деформації на 70 % і становить 275 %. Це свідчить про те, що розмір структурних елементів (кристалітів, зерен) після передрекристалізаційного відпалу ймовірно знаходиться у межах 10 – 100 нм.

Вплив тривалості термічної обробки на субструктуру електролітичного нікелю і напилених покриттів оцінювали за розміром областей когерентного розсіювання (ОКР) рентгенівських променів. Встановлено, що розмір ОКР після передрекристалізаційного відпалу, який забезпечує максимальну твердість, у 1,5 – 2,3 рази менший, ніж у пластичнодеформованому стані. При збільшенні тривалості відпалу до 35 хвилин розмір ОКР збільшується у порівнянні з пластичнодеформованим станом.

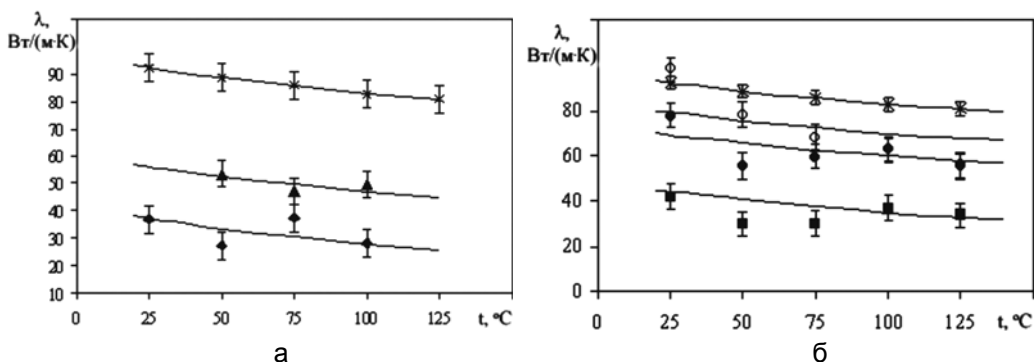

Рис. 4. Залежність коефіцієнта теплопровідності деформованого (70 %) консолідованого нікелю (а) та плазмового покриття із ПНК-2К10 (б) від температури випробувань. ✕ – консолідований нікель без термічної обробки, ▲ – деформований консолідований нікель після відпалу, ◆ – деформований консолідований нікель після термічної обробки (480 °С, 5 хв), ○ – покриття без термічної обробки, ■ – покриття після термічної обробки (480 °С, 5 хв), ● – покриття після витримки 35 хв при 480 °С.

Дослідження впливу передрекристалізаційного відпалу, який забезпечує максимальні значення твердості, на теплопровідність консолідованого нікелю та плазмового покриття з ПНК-2К10 (рис. 4) показали, що коефіцієнт теплопровідності зменшується в середньому на 30 – 50 %.

Виявлено середнє зменшення коефіцієнту теплопровідності електродугових покриттів із ЕП533-ІД, 12Х18Н9Т відповідно на 48 і 40 %, причому, збільшення величини деформації викликає більший ефект зниження теплопровідності.

Висновки Встановлена можливість підвищення твердості та зниження теплопровідності у напилених покриттях і холоднодеформованих металах та сплавах формуванням субмікроструктурних (наноструктурних) елементів в процесі передрекристалізаційної полігонізації.

Література

1. Скороход В.В., Уварова І.В., Рагуля А.В. Фізико-хімічна кінетика в наноструктурних системах. – Київ: Академперіодика, 2001. – 180 с.
2. Лякишев Н.П. Нанокристаллические структуры – новое направление развития наноструктурных материалов. – 2003. – 73, № 5. – С. 422 – 428.
3. Андриевский Р.А. Современные проблемы наноструктурного материаловедения // Наноструктурное материаловедение. – 2005. – № 1. – С. 5 – 13.
4. Калита В.И. Физика, химия и механика формирования покрытий, упрочненных наноразмерными фазами // ФХОМ. – 2005. – № 4. – С. 46 – 57.
5. Калита В.И. Плазменное покрытие с наноразмерным карбонитридом титана // ФХОМ. – 2007. – № 2. – С. 37– 45.
6. Zhabg Hui, He Yi-zhu. Anhui gongye daxue xuebao. Zizan gexue ban. // J. Anhui. Univ. Technol. Natur. Sci. – 2006. – 23, № 1. – P. 21 – 25.
7. Ковнеристый Ю.К. Объемно-аморфизирующиеся металлические сплавы и наноструктурные материалы на их основе. // Металловедение и термическая обработка металлов. – 2005. – № 7. – С. 14 – 16.
8. Калита В.И. Формирование наноразмерных упрочняющих фаз в плазменных покрытиях из сталей, чугунов и сплавов на основе железа. // ФХОМ. – 2006. – № 5. – С. 29 – 40.
9. Куракова Н.В. Формирование плазменных покрытий с нано и аморфной структурой. // ФХОМ. – 2007. – № 4. – С. 36 – 39.
10. Алехин В.П. Новая нанотехнология поверхностной упрочняющей обработки инструментальных сталей. // Материалы 4го Российско-Японского семинара “Перспективы технологии и оборудования для материаловедения микро- и нанoeлектроники”, Астрахань, 22 – 23 мая, 2006. – МГНУ, 2006. – С. 104 – 110.
11. Воронов А.В. // Физическая мезомеханика. – 2005. – № 8 (спец. выпуск). – С. 113 – 116.
12. Петров С.В., Карп И.Н. Пламенное воздушное напыление. – Киев: Наук. думка, 1993. – 496 с.
13. Рагуля А.В., Скороход В.В. Консолидированные наноструктурные материалы. – Киев: Наук. думка, 2007. – 376 с.

Одержано 06.05.10

А. Н. Дубовой, Н. Ю. Лебедева, Т. А. Янковец
Влияние предрекристаллизационной термической обработки
на физико-механические свойства напыленных покрытий и деформированных
металлов и сплавов
Резюме

Установлена возможность повышения физико-механических свойств деформированных металлов и сплавов передрекристаллизационным отжигом. Выбраны оптимальные режимы

термической обработки напыленных покрытий и холоднодеформированных материалов, которые обеспечивают повышение твердости на 20 – 70 % и снижение теплопроводности на 30 – 50 %.

A. N. Dubovoy, N. Yu. Lebedeva, T. A. Yankovets

The influence of the prerecrystallization treatment on physicomechanical properties of the plastically deformed metals and alloys and the spray coatings

Summary

The possibility to increase in physicomechanical properties of deformed metals and alloys by the prerecrystallization treatment is established. Optimal modes of heat treatment of spray coatings and cold-deformed metals and the alloys are chosen. After such heat treatment the hardness increase by 20 – 70 % and the heat conductivity decrease by 30 – 50 %.

УДК 669.295/.296'26: 620.193.2

Окислення сплавів титану та цирконію з малим вмістом хрому під час нагріву на повітрі

М. П. Бродніковський, кандидат фізико-математичних наук

Н. Ю. Порядченко, кандидат технічних наук

Н. Д. Хмелюк

Інститут проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України, Київ

Розглянуто поведінку сплавів титану та цирконію з вмістом хрому до 7,5 ат. % при нагріві на повітрі до 1000 °С зі швидкістю 5 °С/хв. Показано, що вплив хрому проявляється неоднаково в сплавах титану та цирконію вже від початку нагріву, що пов'язано з різними механізмами формування оксидної плівки. В обох випадках при малих домішках хрому не покращуються захисні властивості плівки. Встановлено, що під час нагріву швидкість окислення сплавів титану та цирконію із малим вмістом хрому не зазнає впливу $\alpha \rightarrow \beta$ перетворення.

Завдяки ряду механічних і фізико-хімічних властивостей, титан, цирконій та сплави на їх основі становлять важливі промислові матеріали і тому зацікавленість ними продовжує зростати. Невисока стійкість цих металів при підвищених температурах в агресивному середовищі [1] залишається в колі уваги дослідників.

У механізмі окислення титану і цирконію є багато спільного. У обох випадках при окисленні відбувається розчинення кисню в метали і одночасне утворення окалини на поверхні металу. Обидва ці процеси підкоряються параболічній залежності. Вважається [1, 2], що при високих температурах важливішим є процес розчинення